

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Sprawozdanie z badań ilościowych

**przeprowadzonych wśród bezrobotnych osób niepełnosprawnych
z powiatu wałbrzyskiego**

na potrzeby projektu pt.

***„Wypracowanie skutecznych metod aktywizacji zawodowej
i społecznej niepełnosprawnych”***

Opracowanie:

Bison Consulting S.A.
ul. Legnicka 46A lok.12
53-674 Wrocław
tel. 71 341 82 30
fax. 71 342 00 80
office@bison.com.pl
www.bison.com.pl

Wrocław, maj 2012 r.

Sprawozdanie współfinansowane ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Spis treści

I	Cel badań i metodologia badania ilościowego.....	3
II.	Charakterystyka respondentów.....	5
III.	Analiza materiału badawczego zgromadzonego w badaniu ilościowym	5
	1 Próba badawcza- cechy społeczne badanych.....	6
	2. Problemy w znalezieniu pracy	12
	3. Problemy podczas rekrutacji.....	21
IV.	Wnioski z badań.....	24
V.	Spis wykresów.....	28
VI.	Załączniki.....	29

I. Cel badań i metodologia badania ilościowego

Fundacja Edukacji Europejskiej z siedzibą w Wałbrzychu w ramach realizacji projektu pt. **„Wypracowanie skutecznych metod aktywizacji zawodowej i społecznej niepełnosprawnych”** współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, w ramach konkursu nr I/VI/INN/11 organizowanego przez Dolnośląski Wojewódzki Urząd Pracy w Wałbrzychu, Priorytet VI Rynek pracy otwarty dla wszystkich, Działanie 6.1 Poprawa dostępu do zatrudnienia oraz wspieranie aktywności zawodowej w regionie, zleciła Bison Consulting S.A. przeprowadzenie badań ilościowych wśród 180 użytkowników produktu finalnego tj. bezrobotnych osób niepełnosprawnych, zamieszkałych w powiecie wałbrzyskim.

Celem głównym projektu jest wypracowanie innowacyjnych rozwiązań pozwalających na skuteczną aktywizację zawodową i społeczną osób niepełnosprawnych i włączanie w proces zmian otoczenie bezrobotnych osób niepełnosprawnych, na przykładzie 27 osób niepełnosprawnych (w tym 15 kobiet) z powiatu wałbrzyskiego w latach 2012-2014.

Cel i metodologia badania:

Celem badania było uzyskanie odpowiedzi na postawione respondentom pytania badawcze: m.in. co utrudnia znalezienie pracy osobie niepełnosprawnej, na jakie bariery napotyka w różnych instytucjach rynku pracy, jakie bariery napotyka podczas poszukiwania pracy wśród pracodawców, jak bezrobotna osoba niepełnosprawna jest odbierana przez otoczenie. Zebrane wyniki pozwoliły na sformułowanie wniosków zawierających określenie problemów i potrzeb osób niepełnosprawnych w zakresie skutecznego znalezienia pracy, a także w przełamaniu barier na jakie napotykają w codziennym życiu.

Proces badawczy odbywał się w oparciu o wywiad bezpośredni ankietera z respondentem przy użyciu ankiety badawczej. Ankieter odwiedzał respondentów w miejscu uprzednio umówionym, w gminach powiatu wałbrzyskiego.

Przeprowadzał z nimi wywiad z wykorzystaniem papierowej ankiety badawczej (metoda PAPI - Paper And Paper Personal Interviewing).

W metodologii zastosowano ankiety badawcze do przeprowadzenia wywiadów bezpośrednich „twarzą w twarz” z respondentem w miejscu przez niego

wskazanym. Narzędzie badawcze składało się z 28 pytań w przeważającej części były to pytania zamknięte, z określoną kafeterią odpowiedzi w tym pytania metryczkowe mające na celu późniejsze ustrukturyzowanie badanej grupy. Pytania były zawarte w trzech rodzajach ankiet badawczych dla osób niepełnosprawnych. Pierwszy rodzaj ankiet dla osób niedowidzących i niewidzących, drugi dla osób niedosłyszących i głuchoniemych, trzeci dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich i mających problemy z poruszaniem się. Dodatkowo, badający przekazał ankietę do umieszczenia na stronie internetowej projektu oraz dla tej strony internetowej opracował projekt zakładki z pytaniami zamkniętymi i otwartymi wraz z możliwością zbierania danych i ich agregacji w formie gotowych wyników.

Dzięki opracowanej ankiecie badawczej w wersji elektronicznej do prezentowania na stronie internetowej projektu www.sprawniejsinizinni.pl oraz ww. zakładce, ankietę mógł wskazać respondentowi możliwość zapoznania się z pytaniami badawczymi, co umożliwiło mu przygotowanie się do spotkania z ankietą i przeprowadzenia wywiadu w umówionym terminie lub też, przeprowadzić badanie w trybie one line. Jednocześnie do dyspozycji respondentów uruchomiony został adres e-mailowy do konsultacji i przesyłania informacji w zakresie prowadzonych badań między respondentami a ankietą: badanianepełnosprawni@bison.com.pl.

Respondentom były wysłane zaproszenia do przeprowadzenia badania oraz przedstawiane rekomendacje udzielone badającemu.

Zastosowano następujące kryteria do badanych respondentów: bezrobotne osoby niepełnosprawne z 9. gmin powiatu wałbrzyskiego, kobiety i mężczyźni, w różnym wieku z przedziału od 18 do 65 lat, z trzech rodzajów niepełnosprawności opisanych w p. II niżej - Charakterystyka respondentów. W przypadku gdy respondent zamieszkały w danej gminie zrezygnował z wywiadu lub gdy respondent nie wyraził zgody na przeprowadzenie badania, to ankietę pozyskiwał do badania respondenta z innej gminy nie zachowując doboru respondenta ze względu na rodzaj niepełnosprawności. Kolejnym kryterium było umożliwienie respondentom korzystania z obecności i pomocy swojego opiekuna, zachowana była anonimowość badania, dla respondentów niewidzących i niedowidzących badający zapewnił ankietę napisaną w języku Braille'a, dla niedosłyszących i głuchoniemych zapewnił opiekę tłumacza języka migowego.

II. Charakterystyka respondentów

Respondenci badania:

- bezrobotne osoby niepełnosprawne niedosłyszące lub głuchonieme z powiatu wałbrzyskiego,
- bezrobotne osoby niepełnosprawne niedowidzące lub niewidzące z powiatu wałbrzyskiego.
- bezrobotne osoby niepełnosprawne poruszających się na wózkach inwalidzkich lub mające problemy z poruszaniem się z powiatu wałbrzyskiego.

Próba badawcza 180.

Kobiety i mężczyźni, w przedziale wiekowym od 18 lat do 65 lat, zamieszkujący w 9. gminach powiatu wałbrzyskiego:

- w 4. gminach miejskich: Wałbrzych (www.um.walbrzych.pl), Boguszów-Gorce (www.boguszow-gorce.pl), Szczawno-Zdrój (www.szczawno-zdroj.pl), Jedlina-Zdrój (www.jedlinazdroj.eu),
- w 2. gminach miejsko-wiejskich: Głuszyca (www.gluszyca.pl), Mieroszów (www.mieroszow.pl),
- w 3. gminach wiejskich: Czarny Bór (www.czarnybor.pl), Stare Bogaczowice (www.starebogaczowice.ug.gov.pl) , Walim (www.walim.pl).

III. Analiza materiału badawczego zgromadzonego w badaniu ilościowym

Sprawozdanie jest rezultatem badań ilościowych, przeprowadzonych wśród bezrobotnych osób niepełnosprawnych (BON) w trzech kategoriach niesprawności wymienionych w pkt. II. o na potrzeby projektu „*Wypracowanie skutecznych metod aktywizacji zawodowej i społecznej niepełnosprawnych*”.

Tematyka i wskazane obszary problemowe ankiety badawczej badania ilościowego metodą PAPI obejmowały 24 pytania zamknięte oraz 4 pytania otwarte. Ankietę badawczą podzielono na następujące obszary problemowe:

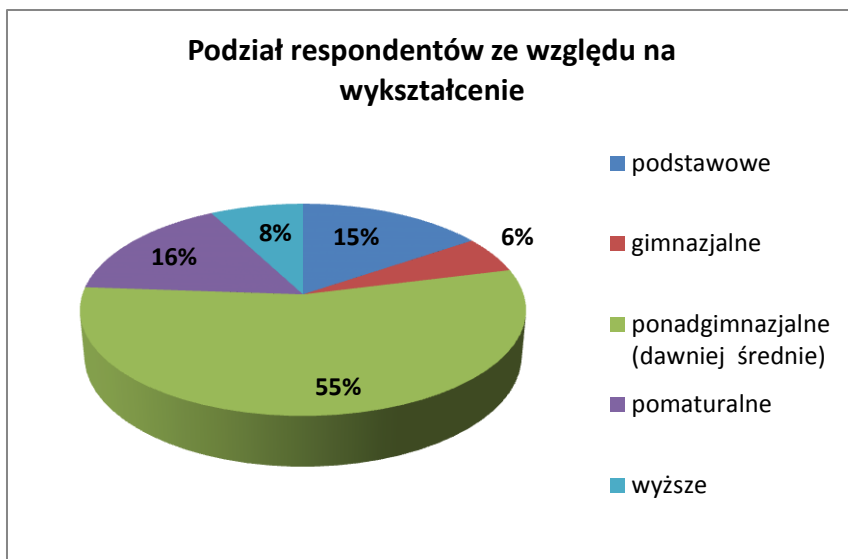
- 1) **Problemy w znalezieniu pracy**- pytania w ankiecie badawczej P1-P14;
- 2) **Problemy podczas rekrutacji**- pytania w ankiecie badawczej R1-R4;
- 3) **Dane respondenta/ki**- pytania w ankiecie badawczej M1-M10.

Podczas badań poruszono następujące problemy, według których podzielono niniejsze opracowanie na podrozdziały:

1. Próba badawcza- cechy społeczne badanych

W badaniu ilościowym przeprowadzonym wśród bezrobotnych osób niepełnosprawnych metodą PAPI w ramach projektu pt. „*Wypracowanie skutecznych metod aktywizacji zawodowej i społecznej niepełnosprawnych*” wzięło udział 180 respondentów. Cechy społeczne badanych określono na podstawie udzielonych odpowiedzi na pytania nr M1-M10 opisanych w ankiecie badawczej jako dane respondenta/ki.

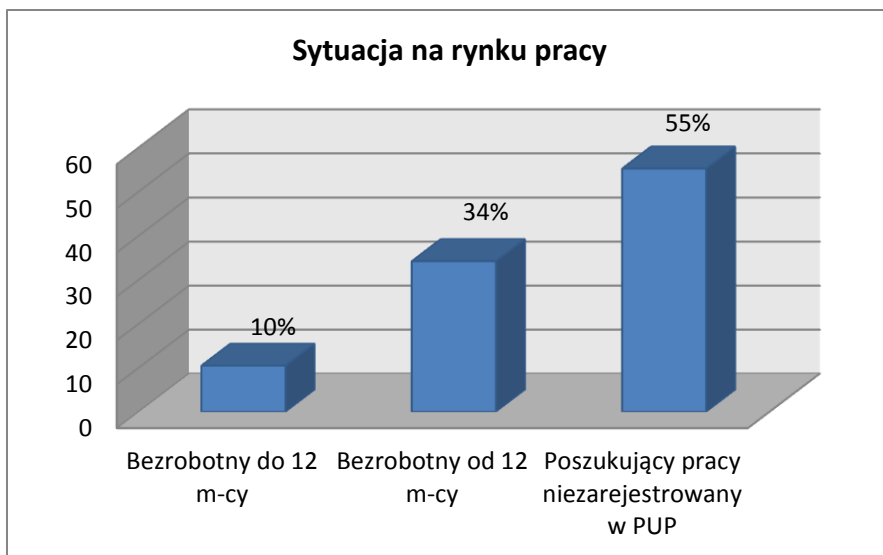
W badaniu ankietowym wzięło udział 103 kobiety (57% respondentów) i 77 mężczyzn (43% respondentów), w przedziale wiekowym 45-60/65 lat- 68% respondentów, 31-45 lat- 22% oraz 18-30 lat- zaledwie 10% ankietowanych. Miejscem zamieszkania 173 (96%) bezrobotnych osób niepełnosprawnych jest miasto, natomiast w przypadku zaledwie 7 (4%) respondentów wieś.

Rys. 1 Podział respondentów ze względu na wykształcenie

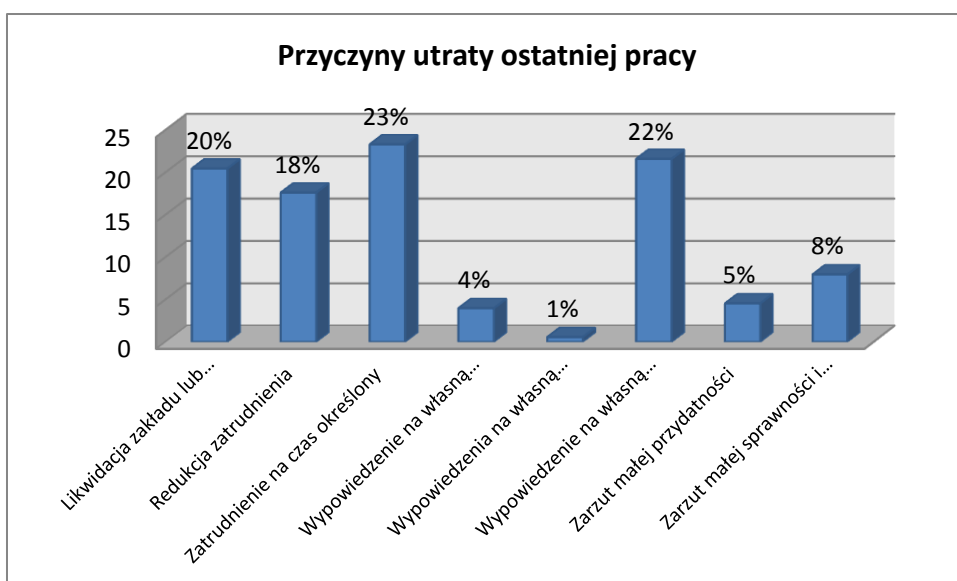
Największy odsetek respondentów to osoby z wykształceniem ponadgimnazjalnym-55%, pozostali ankietowani posiadają wykształcenie pomaturalne (16% respondentów), podstawowe (15%), wyższe (8%) i gimnazjalne (6% respondentów).

Stopień niepełnosprawności: 63% ankietowanych osób jest umiarkowany, 20%-lekki, natomiast znaczny stopień- 17% respondentów. Spośród bezrobotnych osób niepełnosprawnych 74% jest częściowo niezdolnych do pracy, 16% całkowicie niezdolnych do pracy, a 10% respondentów całkowicie niezdolnych do pracy i samodzielnej egzystencji. Stopnia niezdolności do pracy nie wskazało 8 osób.

Rys. 2 Sytuacja na rynku pracy bezrobotnych osób niepełnosprawnych

Ponad połowa respondentów tj. 55% badanych poszukuje pracy i jest niezarejestrowana w Powiatowym Urzędzie Pracy w Wałbrzychu, 34% badanych to osoby bezrobotne od 12 miesięcy, natomiast 10% badanych to osoby bezrobotne do 12 miesięcy.

Rys. 3 Przyczyny utraty ostatniej pracy

Na pytanie badawcze M8- Co było przyczyną utraty ostatniej pracy?, respondenci odpowiadali mając do wyboru jedną lub więcej odpowiedzi z podanych w ankiecie badawczej. Na pytanie udzielono 176 odpowiedzi. Jako przyczynę utraty ostatniej pracy wskazano:

- zatrudnienie na czas określony- 23% odpowiedzi,

- wypowiedzenie na własną prośbę z innych przyczyn, jakich?...- 22% odpowiedzi,
- likwidacja zakładu lub stanowiska pracy- 20% odpowiedzi,
- redukcja zatrudnienia- 18% odpowiedzi,
- zarzut małej sprawności i wydajności- 8% odpowiedzi,
- zarzut małej przydatności- 5% odpowiedzi,
- wypowiedzenie na własną prośbę z powodu złych warunków pracy- 4% odpowiedzi,
- wypowiedzenia na własną prośbę ze względów rodzinnych- 1% odpowiedzi.

W badaniu 22% respondentów wskazało, że utraciło swoją ostatnią pracę ze względu na wypowiedzenie na własną prośbę z innych przyczyn, podano następujące przyczyny: problemy zdrowotne/ choroba- 22 osoby (12%), przejście na emeryturę, przejście na rentę, wypadek- po 3 osoby (2 % respondentów), założenie własnej działalności gospodarczej- 2 osoby (1%), przejście na zasiłek stały, zasiłek przedemerytalny, źle przystosowane stanowisko pracy, złe samopoczucie psychiczne- po 1 osobie (0,6%).

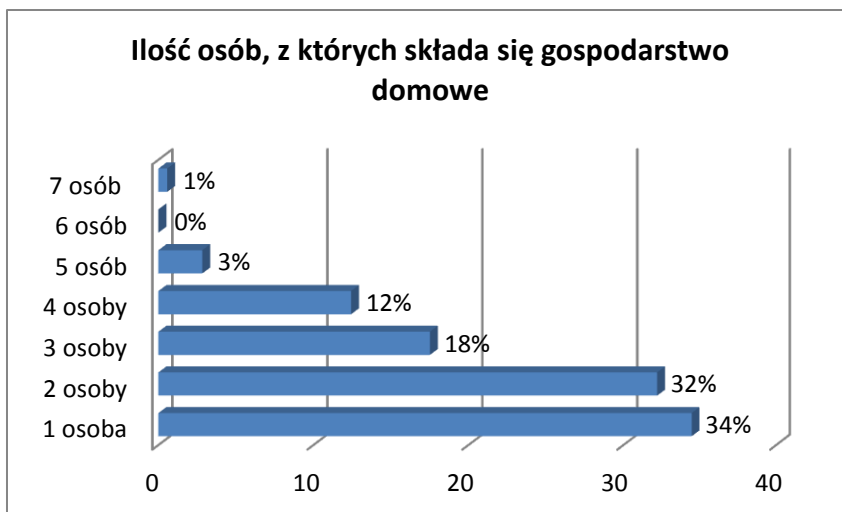
Ankietowane bezrobotne osoby niepełnosprawne z powiatu wałbrzyskiego posiadają następujące doświadczenie zawodowe:

- praca w kuchni – gastronomia (pomoc kuchenna, kucharz)- 9 osób (5%),
- sprzątaczką- 4 osoby (2%),
- tworzenie stron internetowych, grafik komputerowy- 3 osoby (2%),
- pracownik służby zdrowia (opiekun medyczny)- 2 osoby (1%),
- sprzątaczką, kasjer, księgową,
- ogrodnik,
- staż pracy 1,5 roku. Ostatnia praca : umowa na zastępstwo jako podinspektor w MOPS,
- kierowca, mechanik, 15 lat stażu pracy,
- 20 lat stażu pracy w PKP,
- górnictwo, przemysł samochodowy,
- monter
- 37 lat pracy w handlu.

- sprzedawca w sklepie, sekretarka w kopalni, biuro organizacyjne Mistrzostw Świata w Zapasach, działalność gospodarcza,
- 13 lat pracy w porcelanie stołowej,
- 9 lat pracy w zawodzie masażyisty. Ostatnie 2 lata pracy - Stowarzyszenia Pomocy na Rzecz Dzieci i Młodzieży Niepełnosprawnej,
- księgowa, referent, sprzedawczyni, dozorca,
- 33 lata pracy jako poligraf w WZG "Kalkomania",
- w 2011r. "Prodak Kosmetik", jako pakowacz kosmetyków. Praca znaleziona przez agencję pracy tymczasowej,
- referent ekonomiczny, inspektor handlowy, opiekunka dziecięca. Głównie zajęłam się wychowaniem niepełnosprawnych dzieci,
- praca na stanowisku robotniczym i administracyjnym,
- ok. 10 lat prac w zawodzie krawca,
- sprzątaczką, pakowacz kosmetyków, branża sprzedaży kosmetyków,
- pracownik produkcji, pracownik porządkowy, kucharz,
- kolej - 3,5 roku, fryzjerstwo, szpital. W sumie 19 lat stażu pracy,
- huta szkła,
- 37 lat pracy - 17 lat warunków szkodliwych i to się nie liczy do niczego,
- Inżynier produkcji,
- sprzątałem, kosiłem trawniki, a zimą odśnieżałem,
- opieka nad dziećmi sąsiadów i znajomych,
- plakatowanie miasta,
- porcelana Książ,
- dekarz-blacharz,
- w maglu,
- konserwator w domu kultury,
- praca w ZUS-ie, w szkole (wychowawca świetlicy, nauczyciel muzyki), hostessa-promocje, wychowawca kolonii, wolontariat, organista,
- usługi,
- 3 lata stażu jako uczeń i potem pracowałem 6 miesięcy jako pomocnik piekarza,
- kasa fiskalna,
- murarz 15 lat,
- pracownik fizyczny,

- pracownik fizyczny, pracownik umysłowy (poczta), pracownik PCK(siostra środowiskowa),
- wykształcenie pedagogiczne, praca w szkole, handel,
- Cersanit- 3 miesiące,
- barman ,
- praca biurowa,
- staż w Wałbrzyskim Przedsiębiorstwie wodociągów i kanalizacji w dziale kontroli jakości,
- 20-letni staż pracy w zawodzie sprzedawca-magazynier,
- 39 lat pracy- księgowość, kasjerka w tym własna działalność,
- 20 lat w koksowni,6 lat jako elektryk, 5 pracownik fizyczny w spółdzielni mieszkaniowej,
- 3 lata w firmie windykacyjnej,
- 35 lat jako nauczyciel i wychowawca,
- działalność gospodarcza , telewizja kablowa,
- 25 lat. Operator EPD, księgowa,
- 30 lat księgowa,
- 14 lat pracy magazynowej, transportowej, samodzielny ref. do spraw zaopatrzenia.

Spośród 180 respondentów 26 osób (14%) nie posiada bądź ma małe doświadczenie zawodowe. 1 z ankietowanych osób nie może wykonywać swojego zawodu jako kierowca PKP ze względu na utratę wzroku. Powtarzające się zawody to: pracownik gastronomii, sprzątaczką, pracownik fizyczny, księgowa, pedagogzy, praca z komputerem, pracownik służby zdrowia, kasjer, kierowca, sprzedawca. Ankietowane bezrobotne osoby niepełnosprawne przy doświadczeniu zawodowym podawały często lata pracy- od 1 roku do 39 lat, większa część respondentów posiada ponad 20- letnie doświadczenie zawodowe. Warto również zaznaczyć, że większość badanych BON ma doświadczenie zawodowe nie tylko na jednym stanowisku pracy. Ponadto 2% respondentów prowadzi własną działalność gospodarczą.

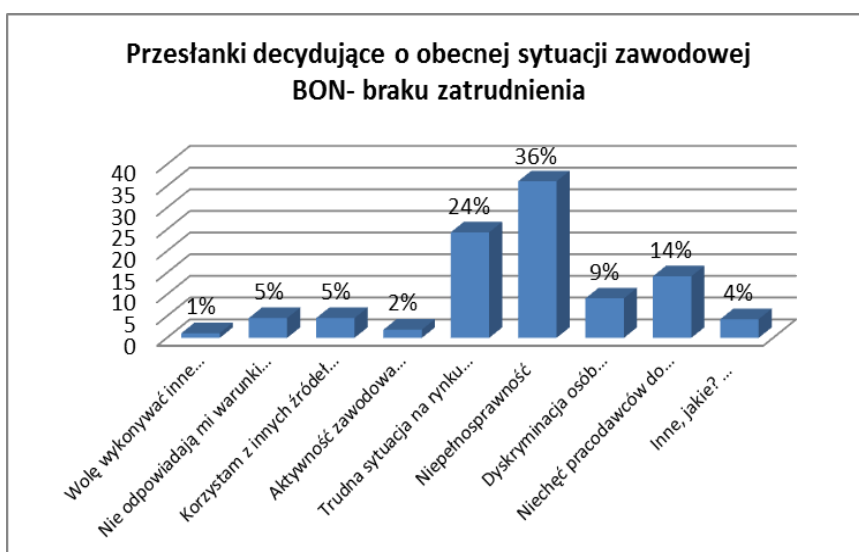

Rys. 4 Ilość osób, z jakich składa się gospodarstwo domowe

Z analizy materiału badawczego wynika, że 34% bezrobotnych osób niepełnosprawnych z powiatu wałbrzyskiego to 1- osobowe gospodarstwo domowe, 32%- rodziny 2 osobowe, 18%- 3 osobowe, 12%- 4 osobowe, 3%- 5 osobowe, natomiast 1% to 7 osobowe gospodarstwo domowe. 8% respondentów posiada dzieci w wieku 0-6 lat, natomiast 7% wieku 7-12 lat i 13-18 lat.

2. Problemy w znalezieniu pracy

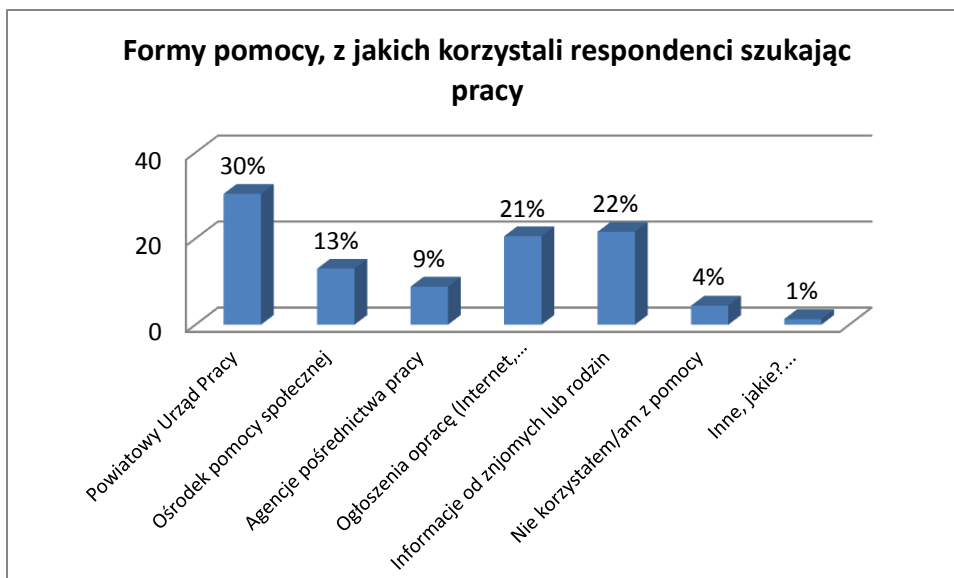
Problemy w znalezieniu pracy przez bezrobotne osoby niepełnosprawne z powiatu wałbrzyskiego określono na podstawie odpowiedzi udzielonych przez respondentów w pytaniach badawczych nr P1-P14.

Rys. 5 Przesłanki, jakie decydują o obecnej sytuacji zawodowej BON, tj. braku zatrudnienia

Zdaniem 36% respondentów przyczyną braku zatrudnienia jest niepełnosprawność. 24% osób jako przyczynę swojej obecnej sytuacji zawodowej wskazało trudną sytuację na rynku pracy, 14% niechęć pracodawców do zatrudniania osób niepełnosprawnych, 9% dyskryminację osób niepełnosprawnych na rynku pracy, natomiast 5% nie odpowiadające warunki płacowe oferowane przez pracodawców i korzystanie z innych źródeł finansowych, które pozwalają na godne życie. 2% przedstawicieli BON nie ma zatrudnienia ze względu na aktywność zawodową innych członków gospodarstwa domowego, a 1% respondentów woli wykonywać inne czynności niż podejmować pracę zawodową. 4% bezrobotnych osób niepełnosprawnych wskazało inne przesłanki, decydujące o obecnej sytuacji zawodowej, w tym:

- 1) wiek- 2 osoby,
- 2) pracodawcy wolą ludzi z 3 gr.,
- 3) emerytura,
- 4) dyskryminacja kobiet na rynku pracy,
- 5) świadczenia pielęgnacyjne,
- 6) renta,
- 7) nauka,
- 8) za dużo firm pod miastem - bilety kosztują,
- 9) brak znajomości j. ang.,
- 10) pracodawcy często nie znają dobrze przepisów, obawiają się zbyt dużo "roboty papierkowej" związanej z przyjęciem osoby niepełnosprawnej,
- 11) pracodawcy wolą zatrudniać osoby zdrowe, gdyż wg nich są lepiej wydajne i nie narażają pracodawców na aż tak duże koszty,
- 12) zmiana warunków pracy po zatrudnieniu w porównaniu z ofertą,
- 13) przepisy prawne uniemożliwiające podjęcie pracy,
- 14) nieprzestrzeganie zasad dla osób z orzeczeniem,
- 15) stan zdrowia.

Rys. 6 Formy pomocy, z jakich korzystali respondenci szukając pracy

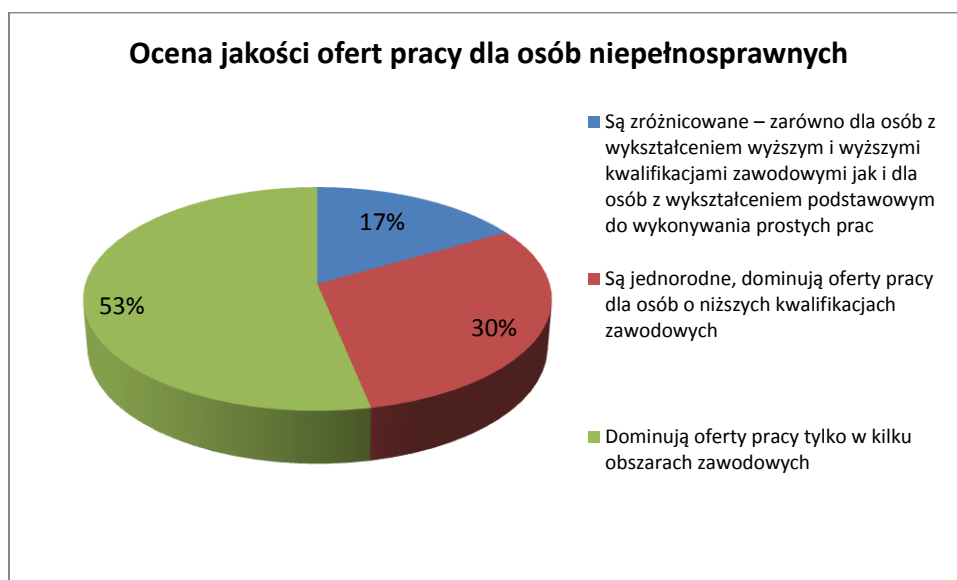
Respondenci w pytaniu badawczym P2 odpowiadali na pytanie- Z jakich form pomocy korzystał/a Pan/Pani szukając pracy?, wskazując jedną lub kilka odpowiedzi. Największy odsetek bezrobotnych osób niepełnosprawnych (30% respondentów) szukając pracy korzystało z pomocy Powiatowego Urzędu Pracy. 22% respondentów szukając ofert pracy pozyskiwało informacje od znajomych lub rodzin, 21% poszukiwało zatrudnienia śledząc ogłoszenia o pracę w Internecie bądź w gazetach, 13% korzystało z pomocy Ośrodka Pomocy Społecznej, 9% z pomocy Agencji Pośrednictwa Pracy, natomiast 4% ankietowanych nie korzystało z żadnej pomocy podczas poszukiwania pracy. 1% osób podało „inne” formy pomocy przy poszukiwaniu zatrudnienia, wymieniono: prasę, Internet (wpisują się w jedną z odpowiedzi podanych przy pytaniu w ankiecie badawczej- „ogłoszenia o pracę (Internet, gazety)”), poszukiwanie pracy we własnym zakresie (2 odpowiedzi), skorzystanie z pomocy Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie.

20% ankietowanych tj. 36 bezrobotnych osób niepełnosprawnych uważa Internet i prasę jako jedną z bardziej skutecznych form poszukiwania pracy. Jako znacznie korzystniejsze formy poszukiwania pracy od pozostałych wskazano:

- 1) Informacje od rodziny/ znajomych/ znajomości- 15 respondentów (8%).
- 2) Internet- 8 respondentów (4%).
- 3) Prasa- 3 respondentów (2%).
- 4) Ogłoszenia o pracę- 2 respondentów (1%).
- 5) PUP- 2 respondentów (1%).

- 6) Poszukiwanie na własną rękę- 1 respondent (0,6%).
- 7) Szkolenia, zdobywanie nowych kwalifikacji- 1 respondent (0,6%).
- 8) Giełdy pracy- 1 respondent (0,6%).
- 9) Ośrodek opieki społecznej- 1 respondent (0,6%).
- 10)Bezpośredni kontakt z pracodawcami- 1 respondent (0,6%).
- 11)Pośrednik pracy- 1 respondent (0,6%).

Analiza materiału badawczego wykazała, że 78% bezrobotnych osób niepełnosprawnych z powiatu wałbrzyskiego jest zdania, że jest bardzo mało ofert pracy dla osób niepełnosprawnych, 16% uważa, że nie ma ich w ogóle, natomiast pozostali respondenci wykazali, że jest wystarczająca ilość ofert na rynku pracy skierowanych do osób niepełnosprawnych.

Rys. 7 Ocena jakości ofert pracy dla osób niepełnosprawnych

Zdaniem ponad połowy osób niepełnosprawnych dominują oferty pracy tylko w kilku obszarach zawodowych, natomiast według 30% ankietowanych oferty są jednorodne, dominują oferty pracy dla osób o niższych kwalifikacjach zawodowych. Pozostali respondenci (17%) uważają, że oferty pracy dla osób niepełnosprawnych są zróżnicowane – zarówno dla osób z wykształceniem wyższym i wyższymi kwalifikacjami zawodowymi jak i dla osób z wykształceniem podstawowym do wykonywania prostych prac.

Ponadto 78% respondentów jest zdania, że pracodawcy mają obawy przed zatrudnianiem osób niepełnosprawnych ze względu na:

- częste zwolnienia lekarskie/ chorobowe/ z powodu stanu zdrowia- 64 respondentów (36%),
- mniejszą dyspozycyjność osób niepełnosprawnych/ mniejsza wydajność, efektywność/ nie podołanie obowiązkom/ nie spełnienie oczekiwań pracodawcy- 42 respondentów (23%),
- niechęć pracodawców do osób niepełnosprawnych/ widoczna niepełnosprawność/ obawa przed nieznanymi chorobami osób niepełnosprawnych/ pracodawcy boją się odpowiedzialności – 7 respondentów (4%),
- brak znajomości przepisów dotyczących zatrudniania osób niepełnosprawnych/ pracodawcy nie wiedzą jak postępować z osobami niepełnosprawnymi/ niewiedza nt. korzyści wynikających z zatrudniania osób niepełnosprawnych- 7 respondentów (4%),
- potrzeba dostosowania stanowiska pracy/ dodatkowe koszty- 6 respondentów (3%),
- Kategorie niepełnosprawności/ze względu na niepełnosprawność- 5 respondentów (3%),
- skrócony czas pracy/ absencja- 3 respondentów (2%),
- brak komunikacji (np. z osobą głuchoniemą.)- 2 respondentów (1%),
- niepodołanie w wykonywaniu obowiązków/ wolne tempo pracy/ mała produktywność- 2 respondentów (1%),
- zbyt duża odpowiedzialność- 2 respondentów (1%),
- zbyt mało wiedzy o chorobach osób niepełnosprawnych- 1 respondent (0,6%),
- brak kompetencji- 1 respondent (0,6%),
- obawa o zbyt dużą ilość dni wolnych - dodatkowe dni wolne, które przysługują- 1 respondent (0,6%),
- na braku komunikacji z pracownikiem- 1 respondent (0,6%),
- wyolbrzymianie niepełnosprawności- 1 respondent (0,6%),
- Obawiają się, że os. niepełnosprawne będą roszczeniowe- 1 respondent (0,6%),
- brak dofinansowania do stanowisk pracy- 1 respondent (0,6%),
- ryzyko wypadku- 1 respondent (0,6%).

Zdaniem osób niepełnosprawnych obawy pracodawców związane z ich zatrudnianiem dotyczą głównie: stanu zdrowia, częstych zwolnień lekarskich, a

także mniejszej wydajności w pracy oraz strachem przed odpowiedzialnością za osoby niepełnosprawne. Pracodawcy również nie mają odpowiedniej wiedzy na temat zatrudniania osób niepełnosprawnych. Większość respondentów wskazało więcej niż jedną przyczynę dotyczącą obaw pracodawców przed zatrudnieniem osób niepełnosprawnych.

Z analizy materiału badawczego wynika, że aż 45% respondentów nie zna i nie korzystało z obecnych programów aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych. Według 37% badanych, obecne programy aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych nie są wystarczające. Natomiast pozostała część ankietowanych, tj. 17% uważa obecne programy aktywizujące za wystarczające. Zdaniem respondentów programy aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych powinny bardziej się skupiać na: tworzeniu nowych miejsc pracy dla osób niepełnosprawnych, przygotowaniu do jakiegokolwiek pracy, szkolenia dające chęci do pracy, zwiększeniu dostępu do informacji o możliwościach zatrudnienia i statusie osoby pracującej niepełnosprawnej, na współpracy z pracodawcami, na zatrudnieniu i płacach, na informacji ogólnie dostępnych w pośrednictwie pracy, aktywniejszych kursach zawodowych, możliwości znalezienia pracy, pomocy w znalezieniu pracy, znajomości przepisów prawnych, bezpośrednim trafianiu do osób niepełnosprawnych, większym zaangażowania w takie programy, szkoleniu pracodawców jak mają traktować do os. niepełnosprawnych, braniu pod uwagę indywidualnych predyspozycji niepełnosprawnego, pomocy urzędów, szkoleniach, poradach, a także większe zaangażowanie osób przygotowujących takie programy. Ponadto respondenci twierdzą, że programy aktywizacji społecznej dla osób niepełnosprawnych powinny skupiać się na:

- uświadamianiu pracodawców o chorobach osób niepełnosprawnych,
- na podnoszeniu kwalifikacji os. niepełnosprawnych,
- na przekwalifikowaniu,
- powinno się zwracać uwagę, że Ci ludzie też potrafią pracować,
- konkretnych propozycjach pomocy w znalezieniu zatrudnienia,
- integracji zawodowej osób niepełnosprawnych,
- pomocy w poszukiwaniu pracy,
- łatwiejszym dostępie dla osób słabosłyszących, np. w kole dla osób głuchych w Wałbrzychu,

- na lepszym wykorzystaniu umiejętności, zdolności tych osób,
- współpracy z pracodawcami,
- zwiększeniu ilości i dostępności różnych programów tego typu,
- kierowaniu do konkretnych ofert pracy,
- większej ilości zajęć praktycznych,
- na praktykach,
- kierowaniu na staże,
- konkretnych ofertach pracy,
- powinna być stworzona instytucja, która wyłącznie zajmowałaby się pomocą w znalezieniu pracy dla osób niepełnosprawnych,
- na zapotrzebowaniu na rynku pracy,
- większej ilości miejsc pracy,
- ukierunkowaniu osób niepełnosprawnych,
- tylko PUP powinien się zajmować programami aktywizacji osób niepełnosprawnych,
- dofinansowywaniu tworzenia miejsc pracy dla osób niepełnosprawnych,
- integracji,
- lepszej komunikacji między pracodawcami a osobami niepełnosprawnymi,
- terapii w zakresie podnoszenie własnej wartości,
- przystosowaniu miejsc pracy dla osób niepełnosprawnych,
- na skuteczniejszym poszukiwaniu pracy,
- uświadamianiu pracodawców o plusach wynikających z zatrudnienia os. niepełnosprawnych,
- docieraniu z ofertami do szerszej grupy osób niepełnosprawnych, które nie korzystają z Internetu,
- na szkoleniach językowych, komputerowych, kursach na prawo jazdy.

Zdaniem jednego z respondentów programy te powinny być tworzone przez osoby niepełnosprawne, które mają wiedzę w tym zakresie. Programy aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych powinny się również skupiać na profilaktycznych działaniach oraz sprawowaniu opieki nad realizacją oraz utrzymaniem kontroli nad wdrażaniem i zatrudnianiem bezrobotnych osób niepełnosprawnych, a także na dotarciu do większej liczby osób.

Respondenci odpowiadając na pytanie badawcze P10- Co stanowi główną barierę w znalezieniu pracy? mieli do wyboru jedną z dwóch odpowiedzi: „bariery fizyczne (np. architektoniczne)” bądź „bariery społeczne”. Część respondentów wskazało obydwie odpowiedzi, ponieważ nie potrafili wskazać, która z barier jest ważniejsza. 62% badanych jako główną barierę w znalezieniu pracy wskazało bariery fizyczne, natomiast 47%- bariery społeczne.

Rys. 8 Bariery fizyczne, z jakimi spotkali się respondenci podczas poszukiwania pracy

W badaniu 38% respondentów wskazało, że podczas poszukiwania pracy napotkało bariery fizyczne dotyczące nieprzystosowanego stanowiska pracy do potrzeb osób niepełnosprawnych, 27% na nieprzystosowany budynek do potrzeb osób niepełnosprawnych, natomiast 26% badanych miało trudności z dojazdem do potencjalnego miejsca pracy. 4% respondentów wskazało inne bariery fizyczne, jakie napotkali podczas poszukiwania pracy, m.in.: szklane drzwi, czas pracy, nie przeszkolona kadra, konflikt w pracy (bariery te niekoniecznie są barierami fizycznymi, za wyjątkiem szklanych drzwi, które wpisują się w jedną z podanych odpowiedzi- „Budynek nieprzystosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych”).

Pytanie badawcze dotyczące barier społecznych, na jakie napotkali respondenci podczas poszukiwania pracy (pyt. P12) było pytaniem otwartym. Ankietowani wskazali następujące bariery społeczne:

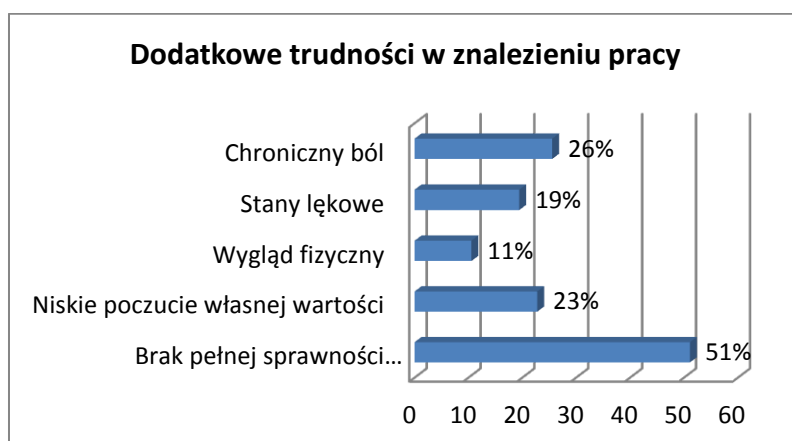
- bariery komunikacyjne,

- niechęć pracodawców do zatrudniania osób niepełnosprawnych, ze względu na stan zdrowia, częste zwolnienia lekarskie,
- brak akceptacji osób niepełnosprawnych, uprzedzenia,
- wyolbrzymianie niepełnosprawności,
- wygląd (wzrost, wiek)
- brak ofert dla niepełnosprawnych,
- stan cywilny,
- stopień niepełnosprawności,
- zwracanie uwagi na wiek a nie na umiejętności i doświadczenie zawodowe,
- nieprzyjemności, brak zainteresowania, porozumienia się,
- samotna matka z dzieckiem,
- niepełnosprawność przysłania kompetencje i umiejętności,
- brak umiejętności zachowania się w stosunku do osoby bez kończyn,
- społeczne odrzucenie osób niepełnosprawnych,
- ignorancja,
- zbyt wysokie oczekiwania wobec osoby niepełnosprawnej,
- nieodpowiedni stopień niepełnosprawności,
- stereotypowe myślenie o osobach niepełnosprawnych,
- brak chęci na kosztowne zmiany związane z zatrudnieniem takich osób,
- naśmiewanie się przez współpracowników,
- problemy z komunikacją - ludzie nie znają języka migowego.
- brak wiedzy na temat określonej niepełnosprawności
- brak ofert dla inwalidy,
- duża liczba chętnych na jedno miejsce pracy,
- osoby z orzeczeniem to II kategoria,
- zakresowi wykonywanych czynności nie jednokrotnie nie sprostą by osoba pełni sprawna fizycznie-praca chroniona to fikcja,
- zarzut ,że niepełnosprawny jest powolny, nieefektywny, brak wiary w większe doświadczenie i wiedzy mimo niepełnosprawności ruchowej,
- pracodawcy wymagają więcej niż można od osoby niepełnosprawnej,
- nie chcą zatrudniać po 50 roku życia tym bardziej z niepełnosprawnością,
- praca krótkoterminowa,
- wytykają kalectwo.

Rys. 9 Typ niepełnosprawności a utrudnienia w znalezieniu pracy

79% respondentów jest zdania, że typ niepełnosprawności stanowi szczególne utrudnienia w znalezieniu pracy.

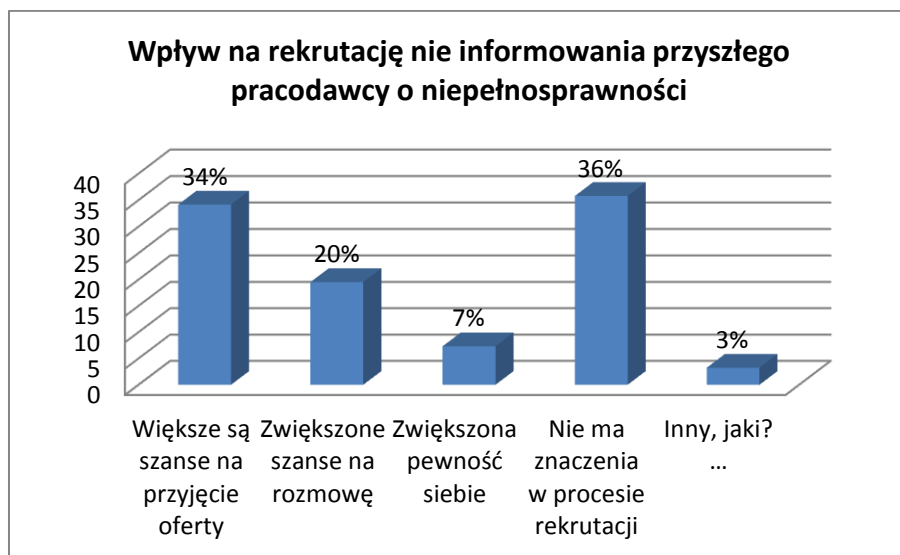
Rys. 10 Dodatkowe utrudnienia w znalezieniu pracy

Ponad połowa ankietowanych nie ma pełnej sprawności ruchowej, 26% cierpi na chroniczny ból, 23% posiada niskie poczucie własnej wartości, 19% respondentów ma stany lękowe, natomiast 11% ma dodatkowe trudności w znalezieniu pracy ze względu na wygląd fizyczny.

3. Problemy podczas rekrutacji

Problemy podczas rekrutacji określono na podstawie odpowiedzi udzielonych przez ankietowane bezrobotne osoby niepełnosprawne z powiatu wałbrzyskiego w pytaniach badawczych nr R1-R4.

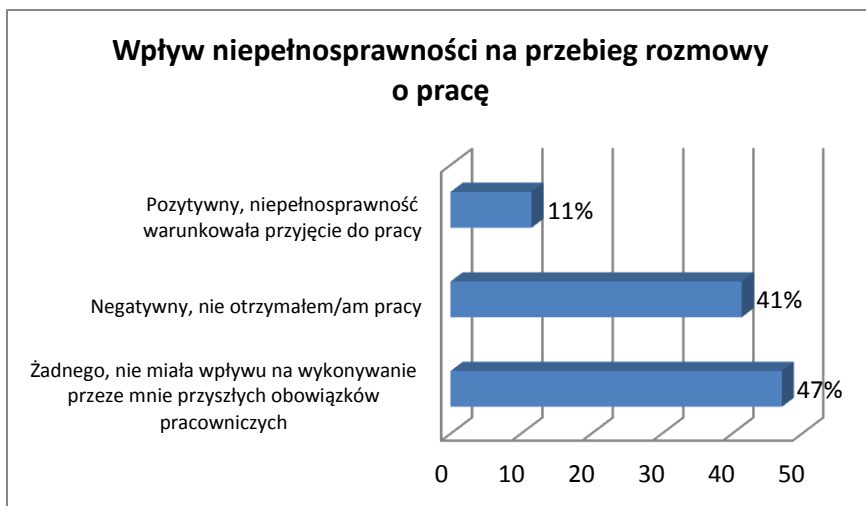
63% respondentów proponując swoją kandydaturę na interesujące stanowisko pracy wskazuje w CV swoją niepełnosprawność, natomiast pozostałe ankietowane bezrobotne osoby niepełnosprawne nie podają w CV informacji o swojej niepełnosprawności.

Rys. 11 Wpływ na rekrutację nie informowania przyszłego pracodawcy o niepełnosprawności

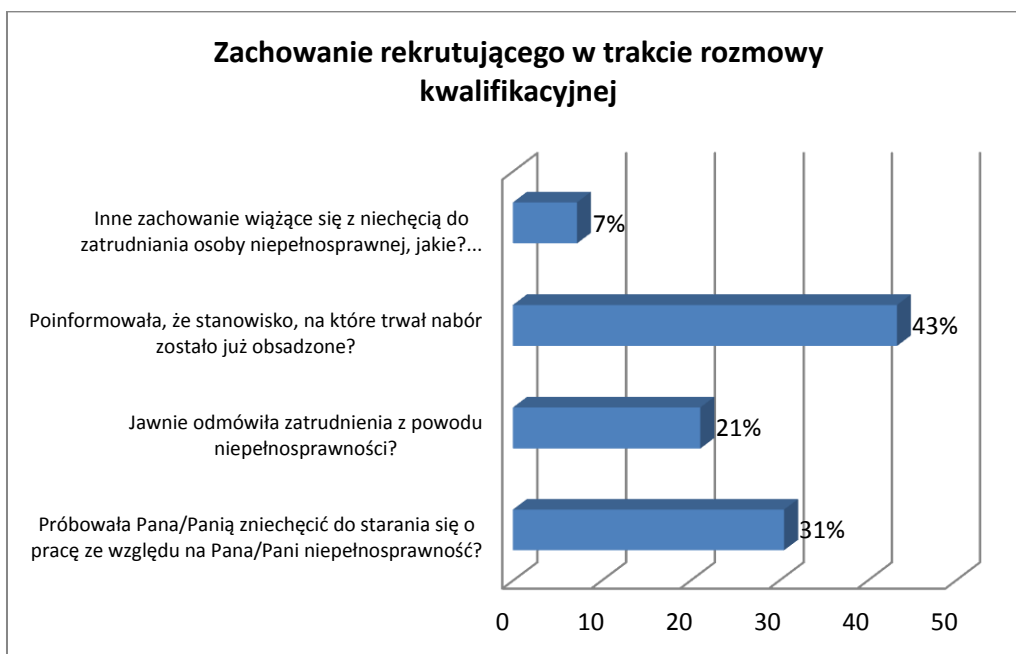
Na pytanie badawcze R2- Jaki według Pana/ Pani, wpływ na rekrutację ma nie informowanie przyszłego pracodawcy o niepełnosprawności? odpowiedzieli respondenci, którzy proponując swoją kandydaturę na interesujące stanowisko pracy wskazują w CV swoją niepełnosprawność, wskazując jedną odpowiedź. Nie informowanie przyszłego pracodawcy o niepełnosprawności ma następujący wpływ na rekrutację:

- nie ma znaczenia w procesie rekrutacji- 36% odpowiedzi,
- większe są szanse na przyjęcie oferty- 34% odpowiedzi,
- zwiększone szanse na rozmowę- 20% odpowiedzi,
- zwiększona pewność siebie- 7% odpowiedzi,
- inny, jaki?- 3% odpowiedzi, respondenci wskazali są zwiększone szanse na rozmowę, ale później pracodawca traci zaufanie do pracownika; mniejsze szanse; w zależności, o co się aplikuje ma wpływ lub nie.

Rys. 12 Wpływ niepełnosprawności na przebieg rozmowy o pracę

Zdaniem 47% respondentów niepełnosprawność nie ma żadnego wpływu na wykonywanie przyszłych obowiązków pracowniczych. 41% ankietowanych bezrobotnych osób niepełnosprawnych uważa, że niepełnosprawność ma negatywny wpływ na znalezienie pracy, ponieważ do tej pory jej nie otrzymali, natomiast 11% respondentów uważa, że niepełnosprawność ma pozytywny wpływ na znalezienie pracy, ponieważ często warunkuje otrzymanie zatrudnienia.

Rys. 13 Zachowanie rekrutującego podczas rozmowy kwalifikacyjnej

W badaniu 43% respondentów wskazało, że podczas rozmowy kwalifikacyjnej rekrutujący poinformował, że stanowisko, na które trwał nabór zostało już obsadzone; 31%- rekrutujący próbował zniechęcić bezrobotną osobę niepełnosprawną do

starania się o pracę ze względu na niepełnosprawność; 21%- rekrutujący jawnie odmówił zatrudnienia z powodu niepełnosprawności. Natomiast 7% badanych wskazało inne zachowanie wiążące się z niechęcią do zatrudniania osoby niepełnosprawnej, w tym: brak przygotowania rekrutującego do rozmowy, ignorowanie kwalifikacji i umiejętności, nie dotrzymanie obietnicy przyjęcia do pracy, zbywanie bez uzasadnienia, jako przyczynę nie przyjęcia do pracy osoba rekrutująca wskazała brak możliwości pracy w nadgodzinach, stwierdzenie, że zatrudnienie osoby niepełnosprawnej nie jest opłacalne oraz brak przyjęcia do pracy ze względu na wiek.

IV. Wnioski z badań

Z przeprowadzonych badań, w wyniku przeprowadzonej analizy zebranego materiału badawczego sformułowano wnioski w trzech obszarach badawczych:

1. Pierwszy obszar badawczy koncentruje się na cechach społecznych respondentów w odniesieniu do pozycji na rynku pracy.

- a) Z analizy materiału badawczego wynika, że w strukturze badanej grupy respondentów dominują kobiety – 57% badanych, przeważają osoby w wieku od 45 do 65 lat – 68% badanych, miejscem zamieszkania 96% badanych jest miasto, 55% badanych ma wykształcenie ponadgimnazjalne, z wykształceniem podstawowym jest 15% badanych. W zakresie stopnia niepełnosprawności, respondenci wskazali, że 63% badanych posiada stopień umiarkowany, a 36% stopień lekki oraz, że 74% badanych jest częściowo niezdolna do pracy- dominuje niepełnosprawność ruchowa 75% badanych.
- b) Sytuacja na rynku pracy powiatu wałbrzyskiego badanej grupy respondentów jest określona następująco: 55% respondentów czynnie poszukuje pracy lecz nie są zarejestrowani w Powiatowym Urzędzie Pracy, 34% badanych jest zarejestrowana w PUP i czeka na pracę, 45% badanych utraciło ostatnią pracę z powodu umowy na czas określony (23%) oraz z powodów zdrowotnych (22%), aż 38% badanych utraciło

pracę z przyczyn pracodawcy: w wyniku redukcji zatrudnienia (18%), w wyniku likwidacji zakładu (20%). Większość badanych wskazała ponad 20 letnie doświadczenie zawodowe (w różnych zawodach, często w dwóch i więcej).

- c) Z analizy materiału badawczego wynika, że 34% respondentów w swoim gospodarstwie domowym ma jedną osobę (siebie), u 32% badanych gospodarstwo domowe liczy dwie osoby, 18% badanych wskazało, że gospodarstwo domowe liczy 3 osoby, natomiast u 12% badanych są to cztery osoby. Spośród badanych 22% wskazało, że posiada dzieci w tym 8% badanych w wieku do 6 lat.
- d) W badanej grupie, aż 45% respondentów nie zna i nie korzystało z obecnych programów aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych. Według 37% badanych, obecne programy aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych nie są wystarczające. Natomiast pozostała część respondentów tj. 17% uważa obecne programy aktywizujące za wystarczające.
- e) W badaniu 38% respondentów wskazało, że podczas poszukiwania pracy napotkało bariery fizyczne dotyczące nieprzystosowanego stanowiska pracy do potrzeb osób niepełnosprawnych, 27% na nieprzystosowany budynek do potrzeb osób niepełnosprawnych, natomiast 26% badanych miało trudności z dojazdem do potencjalnego miejsca pracy.

Sformułowane wnioski w **pierwszym obszarze** nakreślają kierunki działań jakie powinny być podjęte aby nastąpiło niwelowanie wszelkich barier będących przeszkodą w zawodowym i społecznym funkcjonowaniu osób niepełnosprawnych. Ważnym jest aby bezrobotne osoby niepełnosprawne posiadały wiedzę o programach aktywizacji zawodowej i społecznej jakie są oferowane przez publiczne i niepubliczne instytucje rynku pracy w miejscu ich zamieszkania.

2. Drugi obszar badawczy dotyczy problemów jakie mają bezrobotne osoby niepełnosprawne ze znalezieniem pracy.

- a) Z analizy materiału badawczego wynika, że przyczyną braku zatrudnienia jest niepełnosprawność co wskazało 36% badanych, 24% badanych wskazało, że przyczyną jego obecnej sytuacji zawodowej jest trudna sytuacja na rynku pracy, 14% niechęć pracodawców do zatrudniania osób niepełnosprawnych, 9% dyskryminacja osób niepełnosprawnych.
- b) Największy odsetek bezrobotnych osób niepełnosprawnych- 30% respondentów, korzystało z pomocy Powiatowego Urzędu Pracy podczas poszukiwania pracy, 22% respondentów poszukiwało pracy korzystając z pomocy znajomych lub rodziny, 21% poszukiwało pracy poprzez ogłoszenia o pracę w Internecie bądź w gazetach, 13% korzystało z pomocy Ośrodka Pomocy Społecznej, 20% bezrobotnych osób niepełnosprawnych uważa Internet i prasę jako jedną z bardziej skutecznych form poszukiwania pracy.
- c) W odniesieniu do ofert rynku pracy, aż 78% bezrobotnych osób niepełnosprawnych z powiatu wałbrzyskiego jest zdania, że jest bardzo mało ofert pracy dla osób niepełnosprawnych, 16% uważa, że nie ma ich w ogóle. Jednocześnie, aż 79% respondentów jest zdania, że typ niepełnosprawności stanowi szczególne utrudnienia w znalezieniu pracy.
- d) W zakresie barier na jakie napotykają osoby niepełnosprawne podczas poszukiwania pracy, respondenci mając do wyboru dwie odpowiedzi tj. „bariery fizyczne (np. architektoniczne)” bądź „bariery społeczne”, wskazali jako pierwsze bariery fizyczne 62% badanych, jako drugie bariery społeczne - 47% badanych. Ponad 20% badanych wskazało obie bariery mając wątpliwość, która jest ważniejsza. W katalogu barier fizycznych, aż 38% badanych wskazało niedostosowanie stanowiska pracy, 27% niedostosowanie budynku, 26% trudności z dojazdem (brak środka

transportu własnego, publicznego dostosowanego do potrzeb niepełnosprawnych).

- e) W narzędziu badawczym zastosowano pytanie otwarte dotyczące wskazania barier społecznych na jakie napotkali respondenci podczas poszukiwania pracy. Badani wskazali następujące bariery społeczne: brak akceptacji osób niepełnosprawnych; uprzedzenia do wyglądu; zwracanie uwagi na wiek a nie na umiejętności i doświadczenie zawodowe; niechęć pracodawców do zatrudniania osób niepełnosprawnych po 50. roku życia; określanie przez pracodawców zakresu czynności dla osób niepełnosprawnych w sposób uniemożliwiający ich poprawne wykonanie w porównaniu do zakresu czynności osób w pełni sprawnych fizycznie - zjawisko „fikcji w zakładach pracy chronionej”.

Sformułowane wnioski w **drugim obszarze** wskazują na niedoszacowanie doświadczenia zawodowego osób niepełnosprawnych poprzez brak zainteresowania podmiotów otwartego rynku pracy tworzeniem miejsc pracy przyjaznych osobom niepełnosprawnym. Brak zaufania do publicznych instytucji rynku pracy w zakresie pomocy w znalezieniu pracy, co wskazało aż 67% badanych. Bariery fizyczne i społeczne znacząco wpływają na ograniczenie aktywizacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych.

3. Trzeci obszar badawczy dotyczył problemów jakie powstają przy rekrutacji bezrobotnych osób niepełnosprawnych podczas ubiegania się o zatrudnienie na oferowanym stanowisku.

- a) Z analizy materiału badawczego wynika, że 63% respondentów w CV wskazuje swoją niepełnosprawność, natomiast 47% tej informacji nie podaje. Zdaniem badanych nie informowanie przyszłego pracodawcy o niepełnosprawności nie ma znaczenia w procesie rekrutacji- 36% badanych; większe są szanse na otrzymanie pracy- 34% badanych; zwiększone szanse na rozmowę- 20% badanych.

- b) Z badań wynika, że zdanie respondentów jest podzielone prawie w równym stopniu w zakresie wpływu niepełnosprawności na wykonywanie przyszłych obowiązków pracowniczych w przypadku rekrutacji do pracy; 47% badanych stwierdziło, że niepełnosprawność nie ma żadnego wpływu na wykonywanie przyszłych obowiązków pracowniczych, natomiast 41% badanych, że niepełnosprawność ma negatywny wpływ – badani nie otrzymali pracy, 11% uważa, że niepełnosprawność ma pozytywny wpływ na wynik rozmowy podczas rekrutacji.
- c) W badaniu 43% respondentów wskazało, że podczas rozmowy kwalifikacyjnej rekrutujący poinformował, że stanowisko, na które trwa nabór zostało już obsadzone; 31% badanych wskazało, że rekrutujący próbował zniechęcić bezrobotną osobę niepełnosprawną do starania się o pracę ze względu na niepełnosprawność; 21% badanych, że rekrutujący jawnie odmówił zatrudnienia z powodu niepełnosprawności.

Sformułowane wnioski w **trzecim obszarze** wskazują na wielką potrzebę podnoszenia świadomości pracodawców oraz delegowanych przez nich rekruterów, na temat osób niepełnosprawnych. Należy podjąć wszelkie działania aby przekonać ich jak równie wartościowym pracownikiem może być osoba niepełnosprawna w tym po 50. roku życia.

V. Spis wykresów

Rys. 1 Podział respondentów ze względu na wykształcenie

Rys. 2 Sytuacja na rynku pracy bezrobotnych osób niepełnosprawnych

Rys. 3 Przyczyny utraty ostatniej pracy

Rys. 4 Ilość osób, z jakich składa się gospodarstwo domowe

Rys. 5 Przesłanki, jakie decydują o obecnej sytuacji zawodowej BON, tj. braku zatrudnienia

Rys. 6 Formy pomocy, z jakich korzystali respondenci szukając pracy

Rys. 7 Ocena jakości ofert pracy dla osób niepełnosprawnych

Rys. 8 Bariery fizyczne, z jakimi spotkali się respondenci podczas poszukiwania pracy

Rys. 9 Typ niepełnosprawności a utrudnienia w znalezieniu pracy

Rys. 10 Dodatkowe utrudnienia w znalezieniu pracy

Rys.11 Wpływ na rekrutację nie informowania przyszłego pracodawcy o niepełnosprawności

Rys. 12 Wpływ niepełnosprawności na przebieg rozmowy o pracę

Rys. 13 Zachowanie rekrutującego podczas rozmowy kwalifikacyjnej

VI. Załączniki

Załącznik 1a) - ANKIETA BADAWCZA (BADANIE ILOŚCIOWE METODĄ PAPI) na potrzeby innowacyjnego projektu pn. „*Wypracowanie skutecznych metod aktywizacji zawodowe i społecznej niepełnosprawnych*” do przeprowadzenia badań wśród respondentów , którymi są bezrobotne osoby niepełnosprawne, poruszające się na wózkach inwalidzkich i mające problemy z poruszaniem się z powiatu wałbrzyskiego. (WZÓR).

Załącznik 1b) - ANKIETA BADAWCZA (BADANIE ILOŚCIOWE METODĄ PAPI) na potrzeby innowacyjnego projektu pn. „*Wypracowanie skutecznych metod aktywizacji zawodowe i społecznej niepełnosprawnych*” do przeprowadzenia badań wśród respondentów , którymi są bezrobotne osoby niepełnosprawne, niedowidzące lub niewidzące z powiatu wałbrzyskiego. (WZÓR).

Załącznik 1c) - ANKIETA BADAWCZA (BADANIE ILOŚCIOWE METODĄ PAPI) na potrzeby innowacyjnego projektu pn. „*Wypracowanie skutecznych metod aktywizacji zawodowe i społecznej niepełnosprawnych*” do przeprowadzenia badań wśród respondentów , którymi są bezrobotne osoby niepełnosprawne niedosłyszące lub głuchonieme z powiatu wałbrzyskiego. (WZÓR).

Załącznik 2 – Zaproszenie do udziału w badaniach (WZÓR).

Załącznik 3 – List rekomendujący do przeprowadzenia badań (WZÓR).